

Ballerina's voor de vrede De Vereniging Nederland-USSR importeert sovjetcultuur (1947-1967)

MARGREET SCHREVEL

Cultuur en communisme lijken strijdige begrippen. In de Sovjet-Unie toonde de communistische partij zich een vijand van creativiteit en verbeeldingskracht, kunstenaars en intellectuelen werden onder Stalin bruut onderdrukt. In Nederland bracht de communistische beweging vóór de oorlog enkele individuele kunstenaars voort die in onze tijd algemeen erkenning genieten: Peter Alma, Chris Beekman, Hildo Krop, Han Pieck, Theun de Vries. Culturele experimenten uit het Interbellum, zoals het schrijverscollectief Links richten, de Arbeidersfotografen en het Agitprop-toneel, vonden geen navolging. Na de oorlog stapte de beweging als vanzelf in de carroussel die er op het culturele vlak al wàs.

Op CPN-congressen of Waarheid-festivals luisterde het publiek naar de accordeonvirtuoos Cor van Veen. Jiddische liedjes en negrospirituals stonden daarnaast op het menu, en de zwarte Amerikaanse zanger Paul Robeson (die voor de oorlog in Moskou had gewerkt) was zeer populair in communistische gezinnen. De huispianist Lion Contran speelde klassieke werken, het communistische koor Morgenrood zong, naast de Stalincantate, 'De zigeuner houdt van hangop' of 'De boer had maar enen schoen'¹. De Russische volksdansgroep Berjozka — door de pers getypeerd als 'schalkse ballerina's met kaplaarzen' — kreeg niet alleen van communisten bijval. Hun komst naar Nederland, in 1954, was een doorslaand succes. Voor het grote publiek was dit het eerste tastbare resultaat van de culturele uitwisseling waarvoor de Vereniging Nederland-USSR (NU) zich al jaren sterk had gemaakt.

De Vereniging Nederland-USSR (1947-1997), het onderwerp van dit artikel, was met haar 25.000 leden tot halverwege de jaren zestig de grootste culturele tak van de communistische beweging. Tegelijkertijd speelde de organisatie een eigen rol in het culturele verkeer tussen de Sovjet-Unie en Nederland en vervulde daarin zelfs korte tijd een monopoliepositie. Ideologisch gezien bleef de NU van begin tot eind een dogmatische, op Moskou gerichte club, die de val van het communisme in de Sovjet-Unie uiteindelijk met lede ogen aanzag. Deze langdurige ideologische verstoktheid neemt niet weg, dat de NU op het punt van praktisch organiseren, initiëren en laveren binnen Nederlandse politieke en zakelijke verhoudingen een tijdlang heel flexibel, getalenteerd en succesvol was. Als propaganda-organisatie poogde de NU in haar bladen, door middel van lezingen en filmvertoningen en door het uitzenden van delegaties, sympathie voor de Sovjet-Unie te kweken. Het zal niemand verbazen dat dit, ten tijde van de Koude Oorlog in Nederland, tegen de klippen op werken was.

¹ J. Withuis, *Opoffering en heroïek. De mentale wereld van een communistische vrouwenorganisatie in naoorlogs Nederland* (Meppel, 1990) 215-216; L. de Bruijn, M. Hendriksma, *Slechts de bozen zingen niet. Geschiedenis van het koor Morgenrood 1946-1996* (Amsterdam, 1996)53.

Verbazend is echter wel, dat ook *binnen* het communistische bestel het werk van de Nu maar matig aansloeg. Het overheersende beeld in de literatuur over Nederlands communisme is: alle neuzen stonden richting Sovjet-Unie, de heilstaat waaraan mensen hun ambities, hoop en waarden ontleenden. Wie een antwoord zoekt op de vraag hoe zo'n oriëntatie in de praktijk dan eigenlijk werkte, zal meteen al tot de conclusie komen dat de hoofdagend van het geheel, de Communistische Partij van Nederland (CPN), zich nauwelijks bezighield met de beeldvorming over de Sovjet-Unie. De partij liet dit gebied over aan haar nevenorganisatie, de NU. De enige bemoeienis van de partij bestond uit twee pogingen om de NU te liquideren: de eerste, tot nu toe onbekend gebleven, begin 1956, de tweede, bekende, in de loop van 1963. Beide pogingen mislukten, de NU bleef. Wel werd zij uiteindelijk in 1967 officieel door de partij verstoten, inclusief het hele hoofdstuk sovjetcultuur.

De NU hanteerde een brede definitie van cultuur: alles wat zich in een maatschappij voordoet viel eronder, behalve politiek. Welke (beeld)taal gebruikte de NU in haar hoofdrol van overbrenger van sovjetcultuur, en wat kwam daarvan hier aan? De *interne* cultuur van deze vereniging en haar leden — hun manier van werken, taalgebruik en omgangsvormen — vormt een contrapunt in dit verhaal².

Werkers

Werkers, zo heetten de functionarissen van de NU, de contributielopers, de colporteurders en collectanten, bedienaren van film- en dia-apparaten, de discussianten op de zogeheten werkersconferenties. Ook de vrouwen in de NU vielen onder de categorie 'werkers' — de werkster bestond niet. Gegevens over de getalsmatige verhouding map-vrouw zijn niet te vinden, maar de NU lijkt toch meer een mannenzaak te zijn geweest. In ieder geval waren in de verschillende leidingen en redacties nauwelijks vrouwen vertegenwoordigd. Werkers waren mensen die naar een conferentie drie broodmaaltijden meenamen, op zondagochtend half acht opstonden voor de ochtendgymnastiek, daarna zeven uur naar redevoeringen luisterden en tenslotte 'discussiemateriaal' voor de volgende campagne bijdroegen. Die, behalve hun activiteiten voor de NU, ook nog werkten voor partij, vakbond en/of vrouwenbeweging, *De Waarheid*, het Morgenroodkoor en misschien nog andere organisaties uit de grote familie. 'Onze kracht ligt in onze activiteit' was de steeds terugkerende, typerende leuze van de NU. De bedrijvigheid van communisten werd ingegeven door het kern-

2 Nadat de band van de NU met de CPN verbroken was, verschoof het zwaartepunt van de activiteiten van propaganda, uitwisseling en bemiddeling bij evenementen naar het organiseren van reizen. Het reisbureau VERNU-reizen werd vanuit de NU opgericht. De NU zou het, los van de communistische beweging en financieel bedrupen vanuit Moskou en het zeer succesvolle reisbureau, nog eenjaar of dertig volhouden. Deze laatste dertig jaar maken echter, gezien onze vraagstelling, geen deel uit van de nu volgende geschiedenis.

Het onderzoek voor dit artikel is gebaseerd op gedrukt materiaal en archieven van de CPN en van W. Hulst, secretaris van de NU, in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam, en interviews met: Marcus Bakker, Henk Hulst, A. A. de Jonge en Theun de Vries. Hen dank ik hiervoor vriendelijk. Lex Heerma van Voss dank ik voor zijn commentaar en steun.

idee van de leer, dat de mens het leven kan beheersen en leiden op de weg naar een zelf ontworpen toekomst. Zonder maximale inzet zou die weg natuurlijk de mist inlopen. Ook ging van de organisaties voorbeeldwerking en dwang uit. Bij gebrekkige ijver zou men buitenboord kunnen vallen. In de NU lokte soms ook heel prozaïsch een wasmachine of bromfiets als beloning na het werven van een astronomisch aantal nieuwe leden.

De onbetwiste vóórwerker in de NU was Wim Hulst (1916-1998). Hulst was in naam algemeen secretaris of voorzitter (respectievelijk van 1950-1963 en 1963-1985). In de praktijk was hij impresario, diplomaat, muziekbibliothecaris, pr-manager, reis-leider en nog heel wat meer. De Zaankanter Hulst was huisschilder van beroep, had de lagere en de technische school doorlopen en was dus op alle terreinen van de NU volkomen autodidact. Hij correspondeerde, zo te zien moeiteloos, in drie moderne talen en kon zich ook in het Russisch redelijk verstaanbaar maken. Voor de oorlog had hij politieke revues geschreven en zijn acteertalent uitgeleefd in de Arbeiders toneel vereniging Krommenie. Ook was hij al actief geweest in de Vereeniging vrienden van de Sowjet-Unie (VVSU), de voorganger van de NU. Tijdens de bezetting werkte hij illegaal en meteen na de oorlog werd hij directeur van *De Waarheid*, editie Noord-Holland Noord. Hij maakte jarenlang deel uit van het partijbestuur van de CPN en was betrokken bij de organisatie van de grote Waarheid-zomerfeesten, zoals dat in Birkhoven met zijn tienduizenden bezoekers (1947).

Hulst had een uitgesproken organisatietalent. Uit zijn correspondentie krijgt men de indruk van een man die zich in alle mogelijke kringen bewegen kon. Of het nu Guus Oster betrof als de Amsterdamse Schouwburg voor een evenement uitgekocht moest worden, Georgische oudstrijders die naar Texel moesten, een Moskouse bureaucraat die met iets moest komen, Hulst regelde het, en met verve. Dankzij zijn volharding slaagde de NU er in 1956 in rechtstreekse radio-uitzendingen uit het Bolsjoitheater via de AVRO uit te zenden. In dat jaar alleen al ontvouwde en verwezenlijkte Hulst deels ook plannen om David Oistrach te laten optreden met het Concertgebouworkest, schaak-, voetbal-, turn- en damtoernooien met Russische spelers te organiseren, het Bolsjoiballet voor het Hollandfestival te contracteren en Nederlandse artiesten naar de Sovjet-Unie te sturen³. De eerste groep Russische toeristen, vrijwel allemaal schakers of schrijvers, bezocht in 1956 Nederland.

Maar niet alleen de uitwisseling van mensen verzorgde Hulst: ook leidde hij een stroom van schriftelijke informatie uit de Sovjet-Unie door de kanalen die hij daarvoor geschikt achtte. Daarvoor had hij zich de basisbegrippen van de meest uiteenlopende branches en vakgebieden eigen gemaakt. Musici stelden specialistische vragen aan de muziekbibliotheek van de NU, die bemiddelde bij het verkrijgen van bladmuziek uit Moskou. De NU gaf, in oplagen van duizend exemplaren, bulletins uit voor artsen (*Medische wetenschap in de USSR*), musici (*Tweeklank*) en schaakliefhebbers (*Schaakbulletin*) en Hulst verzorgde in samenwerking met desbetreffende specialisten de vulling daarvan. Hij verstuurde persinformatie aan meer dan honderd

3 Archief Hulst, inv. nr. 78.

vakbladen, zoals *Brevreugd*, *De pluimveeteelt*. *Schip en werf of Klank en beeld* en probeerde die ingang te doen vinden bij de respectievelijke hoofdredacteuren. Dit bleek een vrij frustrerende klus. Het toeristisch reizen naar de Sovjet-Unie is door Wim Hulst van de grond getild. In 1961 richtte hij het reisbureau Oost-Europa Tours op. Daaraan was de 'Afdeling toerisme' van de NU voorafgegaan.

Voor wie in de jaren vijftig iets wilde met de Sovjet-Unie, en dat kon een medicijn, muziekstuk, uitwisselingsbezoek of theatervoorstelling zijn, was de NU onmisbaar. Deze positie behield de vereniging tot ongeveer 1955, toen een zekere dooi in de officiële betrekkingen intrad en verschillende wetenschappelijke instellingen rechtstreeks contact gingen onderhouden. Hulst was niet snel tevreden, hij wilde altijd méér: 'Vrienden, wij hebben nu het laatste halfjaar bijna 30.000 bezoekers op onze bijeenkomsten gehad. Dit is een aanzienlijk aantal, maar nog lang niet genoeg'⁴. In 1952 ontvouwde hij het voornemen om binnen zes maanden het hele functionarissen-corps van de vereniging met 50% uit te breiden. Permanent was hij ontevreden met het niveau van de werkers. Niet iedereen was het gegeven een persoonlijke ontwikkeling door te maken zoals Hulst die had volbracht.

Werkers in de NU waren arbeiders en intellectuelen in verschillende soorten en maten van scholing en opleiding. Arbeiders stonden in de communistische beweging in zeer hoog aanzien, maar voor de NU waren intellectuelen bruikbaar.

Wij leggen ons toe op intellectuelen, speciaal onderwijzers. Want wij staan voor de culturele contacten. We moeten de honderdduizenden die belangstelling hebben voor de Sovjet-Unie tot ons zien te trekken. Het ligt aan ons, dat we onze vereniging niet kunnen uitbouwen, omdat we te sektarisch zijn ... Onze medewerkers zijn versleten, ze hebben te weinig ondergrond om de zin van het werk te zien. We moeten het zoeken onder de geschoolde arbeiders, onderwijzers, kantoorbedienden en dergelijke ... Het niveau van ons hele verenigingsapparaat moet dringend omhoog⁵.

Het zijn uitspraken die aan duidelijkheid niets te wensen overlaten. Intellectuelen hadden meer uitstraling, gewichtiger netwerken, ze hadden meer verstand van cultuur en wetenschap en konden daarom beter mensen organiseren op het gebied van hun eigen belangstelling — beter dan laaggeschoolde arbeiders. De jurist A. A. de Jonge, een van de weinige partij-intellectuelen van toen, zat van 1952 tot 1957 in het hoofdbestuur van de NU. Hij ergerde zich daar

grondig aan het sfeertje van 'wij jongens die wel beter weten': men voelde zich innerlijk ver verheven boven de gewone verenigingsleden en -activisten die zich druk maakten om het verspreiden van krantjes. [En de vergaderingen van de afdeling Den Haag lieten bij hem de indruk achter]: We hadden het over praktische dingen, wie moest welke wijk lopen en zo. En wat uitwisseling van cynismen. En als er dan iemand bij was die van wat eenvoudiger niveau was, dan moesten we niet té cynisch zijn, want dan begreep hij het niet⁶.

4 Redevoering, 4-3-1951, archief Hulst, inv. nr. 55.

5 Uitspraken van Hulst in 1949, 1957 en 1964, archief Hulst, inv. nrs. 67, 80, 90.

6 A. A. de Jonge, *Stalinistische herinneringen* (Den Haag, 1984) 74; interview A. A. de Jonge, 30-11-2000.

Een uitgesproken arbeiderspartij als de CPN haakte enerzijds naar steun in kringen van intellectuelen en kunstenaars, maar bood hen anderzijds bepaald geen aantrekkelijk klimaat. De meegaande, orthodoxe partij-intellectueel werd misschien niets in de weg gelegd, maar sleutelposities waren niet voor hem of haar opengesteld. Het hoe-kige, proletarische type had bij de partijleiding, als het er op aankwam, de voorkeur. De intellectueel moest velerlei, en door velen gekoesterde, reserves overwinnen. Hij zou de indruk kunnen wekken alles beter te weten en zijn mening beter onder woorden te brengen. Minder enthousiast zijn voor routineklussen zoals colportage of het opzetten van buurtacties. Hij zou er moeite mee kunnen hebben de belangrijkste verworvenheid van de intellectueel, intellectuele vrijheid, aan de wilgen te hangen ter wille van een politiek besluit. Hij was doorgaans van een verkeerd soort afkomst; had weinig soberheid gekend, misschien zelfs wel in luxe geleefd. Veelzeggender bracht een (vrouwelijk) partijlid, rapporterend over een mannelijke collega, dit soort reserves onder woorden:

kletst en kwebbelt als een oud wijf. Doet gewichtig en schept op. Loopt graag als een heartje na zijn werk, houdt van Amerikaanse jazz en dansen. Als je hem twee kranten voor colportage geeft gebruikt hij ze om zijn kont mee af te veegen en betaalt zelf een dubbeltje⁷.

Zo waren er al niet veel intellectuelen die toetreding tot de communistische beweging overwogen, en wie dat al deed, bedacht zich nog tien keer vanwege de repressie door de overheid. Een carrière in het onderwijs of de ambtenarij zou dan een onhaalbare kaart worden. Het totale aantal intellectuelen in de partij voor de periode 1948-1964 wordt door De Jonge op niet meer dan honderd geschat⁸. Rond de partij dwaalde een nog kleiner aantal intellectuelen, die wel sympathiseerden maar toch op afstand bleven. Prestigieuze hoogleraren als H. J. Pos, Jacques Presser en W. F. Wertheim, lieten zich wel voor politieke doeleinden inzetten in verschillende comité's en suborganisaties, maar lid werden ze niet.

In deze klein-formaat vijver hingelde ook de NU. Daar heerste, in ieder geval op het niveau van de leiding, minder reserve jegens intellectuelen dan in de partij, wat voor een organisatie die cultuur en wetenschap propageert niet zo verwonderlijk is. De intellectueel mocht er gewoon intellectueel zijn. Deze hoedanigheid werd zelfs met nadruk uitgedragen. Op een lijst van de leden van het congrespresidium 1952 staan dertig personen. Van dertien daarvan wordt het beroep vermeld: predikant, musicus, zangpedagoog, leraar, werktuigkundige, directrice modevakschool, onderwijzer, boekhouder, schrijver— dit was Theun de Vries —, jurist, directeur ener school, tekenaar. De overigen hadden blijkbaar of geen beroep, of het werd niet noemenswaard geacht omdat het geen intellectueel beroep was⁹. Verschil werd dus gemaakt, al is het moi-

7 Rapport aan de leiding, 1953, archief CPN, inv. nr. 749.

8 Interview M. Bakker, 28-11-2000; De Jonge, *Stalinistische herinneringen*, 78-79.

9 Archief Hulst, inv. nr. 50.

lijk grijpbaar. De lijst laat ook zien dat de intellectuelen in de partij ook in de NU zaten.

In de persoon van Theun de Vries (* 1907) beschikte de NU over een alom gerespecteerde intellectueel als voorzitter. Op een Nederlandse avond voor een Moskouse journalistenclub werd De Vries in één adem met Erasmus, Rembrandt, Spinoza en Multatuli genoemd als Nederlands voornaamste contribuanten tot de wereldcultuur. 'Een goeie communist las alleen Sovjet-romans en Theun de Vries', herinnert De Jonge zich¹⁰. Maar De Vries werd ook toen al evenzeer *buiten* eigen kring gewaardeerd, zoals bleek uit de toekenning van de Staatsprijs voor verzetsliteratuur in 1945, de Vijverbergprijs in 1951 en de P. C. Hooftprijs in 1963. Zijn functie binnen de vereniging was meer decoratief dan beleidsbepalend. Ook verzette hij een enorme hoeveelheid werk in de vorm van teksten: liedteksten, zoals het Vriendschapslied van de vereniging, vertalingen, journalistieke en literaire bijdragen in het verenigingsblad. Ook was hij als partijbestuurder een schakel tussen partij en vereniging en verschillende malen reisde hij als officiële vertegenwoordiger af naar de Sovj et-Unie, onder meer ter gelegenheid van de begrafenis van Stalin.

De besturen en bestuurtjes van de NU bestonden uitsluitend uit communisten. Men kende elkaar uit de besturen en bestuurtjes van de CPN, waar precies dezelfde mensen in zaten. Het was een kleine, op zichzelf staande wereld. Over moeilijke kwesties, beleid of politiek werd niet gesproken. Men kende de zaak waar men voor stond en wist vanuit de partij ook dat men op sommige punten niet geacht werd een mening te hebben. De Jonge zegt over de NU: 'Voor veel mensen was het: lekker gezellig onder elkaar, met de ouwe hap. Het kader was erg stoelvast'¹¹. Tijdens de Koude Oorlog verschanste deze gemeenschap zich in eigen huis, belegerd door een vijandige buitenwacht¹². Dit idee van permanente oorlog en belegering werd van binnenuit gevoed en daarbij speelde taalgebruik een rol van betekenis. Taal heeft een samenbindend effect, maakt leden van een groep onderling herkenbaar. In officiële teksten en redevoeringen van communisten is de taal die van helden en ijzervreters, staan de woorden als wapens in de zinnen. Dat spreekt niet alleen uit de vele termen die aan de wereld der militairen ontleend zijn, of uit de vaak gebruikte opposities als 'wij communisten tegen de vijand', het westen tegen de Sovjet-Unie. Niet alleen de woordkeus, ook de *zwaarte* van de taal onderstreept de boodschap in een tekst. In de officiële teksten en redevoeringen van de NU (en evenzeer van andere communistische organisaties) struikelt de lezer over overtreffende trap en gebiedende wijs, herhaling, opsomming en overdrijving, steeds terugkerende woordsamenstellingen, oproepen en passieve constructies. Uit een geschreven tekst van Hulst:

10 NU, december 1955; interview A. A. de Jonge.

11 Interview A. A. de Jonge.

12 Withuis, *Opoffering en heroïek*, ontrafelde de samenhang tussen isolement, fanatisering en geprolongeerde oorlogsmentaliteit van de kleine communistische gemeenschap.

Verzwegen en verdraaid worden de feiten, dat de Sowjet-Unie consequent de herleving van het Duitse fascisme en militarisme bestrijdt, dat de Sowjet-Unie streeft naar een vredesverdrag met andere grote mogendheden, dat in de Sowjet-Unie de atoom-energie voor vredesopbouw gebruikt wordt, dat daardoor de weergaloze plannen voor vruchtbaar-making van steppen en woestijnen uitgevoerd worden, dat in de Sowjet-Unie onderwijs, cultuur en kunst, tot voor onze begrippen ongekende hoogte groeien en bloeien ... Dat de Sowjet-burger de toekomst steeds rooskleuriger ziet, terwijl in ons land het omgekeerde het geval is ... Laat een wekroep door alle bedrijven, steden en dorpen gaan om deze vergaderingen [nl. van de NU] te bezoeken en bekogel diegenen, die [de Sovjet-Unie] reeds gezien hebben met al uw vragen over het grote land van het socialisme¹³.

De teksten van De Vries waren vanzelfsprekend van meer literair gehalte, maar evenzeer doordesemd van opposities als donker en licht, oorlog en vrede, zoals het Vriendschapslied van de vereniging:

Ons lied wordt geboren uit akkers en zee. Het stijgt uit de heuvels en weiden. Wij geven 't als groet aan de westenwind mee. Voor hen, die Europa bevrijdden. De Hollandse moeder, die d'oorlog verfoeit. Zij nijgt voor de sterke heldinnen. Die waken dat vrede haar kinderen ombloeit. En mensengeluk het zal winnen¹⁴.

De werkers van de NU, vrouwen en mannen, arbeiders en intellectuelen, waren niet zomaar werkers: zij voerden strijd. Dat gemeenschappelijke idee deed onderlinge verschillen minder belangrijk lijken, zorgde ervoor dat er hard gewerkt werd en transformeerde duf routinewerk als colporteren tot iets verhevens. Het einddoel van de strijd was nog niet eens zozeer de vestiging van het communisme, alswel *vrede*. Iets waar niemand tegen kon zijn.

Werk

Voor vredesstrijd, zoals het officieel heette, was permanente oorlogsdreiging een voorwaarde. Aan de ene kant werd die dreiging ten tijde van de Koude Oorlog als een realiteit gevoeld, aan de andere kant werd zij opgeklopt, juist om 'de vredeswil' levend te houden. Daarom moest het voorgesteld worden dat Nederland een actieve rol speelde in de oorlogsvoorbereidingen: 'Onze vliegvelden worden uitgebreid, wat voor de burgerluchtvaart niet noodzakelijk is', sprak Hulst tot de congresgangers in 1949, implicerend dat het dan wel voor militaire doeleinden zou zijn¹⁵. De verschrikkingen van de net voorbijge wereldoorlog werden teruggeroepen, waarna iets als 'dit willen wij niet weer' klonk.

De NU greep de oorlog ook aan als herkenningspunt voor het Russische en het Nederlandse volk. Immers, juist tijdens die oorlog was hier in alle kringen sympathie en belangstelling voor het Russische volk ontstaan. Het had dapper gestreden en zwaar geleden, mede voor de bevrijding van Nederland. De wens, alles te leren ken-

13 *De Waarheid*, 31-3-1951; over taal van communisten: F. Thom, *La langue de bois* (Parijs, 1989).

14 *NU*, april 1952.

15 Discussiemateriaal congres 1949, archief Hulst, inv. nr. 48.

nen van 'dat grote en grootse volk, dat zo enorm veel heeft geofferd', die wens is een getuigenis van de 'Nederlandse vredeswil'. Valt men de Sovjet-Unie aan, dan valt men 'u, uw vrouw en kinderen aan'¹⁶. Van meet af aan droeg de NU uit dat zij in *Nederland* wortelde, en dat verbetering van de betrekkingen met de Sovjet-Unie in het belang van het *Nederlandse* volk was. 'Onze vereniging neemt een belangrijke plaats in in het Nederlandse volksleven' constateerde de *NU* van oktober 1952.

Die verankering moest gestalte krijgen, en daarvoor diende zich het Nederlandse oorlogsmonument aan. De *NU* maakte zich sterk, door middel van inzamelingen, voor herdenkingen, monumenten en het onderhoud van oorlogsgraven, zoals dat in Amersfoort. Of het monument voor de Georgiers op Texel, waar in mei 1945 drie voor de *NU* zo wezenlijke elementen — Nederlands volksleven, sovjetstrijd en heldendom — even een verbinding aangegaan waren. In 1955 legde de *NU* er een krans met één rood-wit-blauw en één rood lint. Op het rood-wit-blauwe stond de naam van de vereniging, op het rode 'Aan hen die vielen'.

Dit soort activiteit was, in de optiek van de vereniging zelf, volledig a-politiek. Als culturele organisatie pleegde de *NU* voor de buitenwereld geen interventies in Nederlandse politieke en sociale gebeurtenissen, zoals demonstraties of stakingen. In de eerste plaats had dit te maken met het principe dat de band met de CPN verhuuld moest blijven. In de tweede plaats met de opvatting over cultuur. Behalve 'hoge' cultuur — theater, muziek, literatuur etc. — rekende de *NU* daartoe iedere schepende activiteit waaraan mensen collectief kunnen deelnemen — industrie, landbouw, infrastructuur, mode, onderwijs, opvoeding en gezinsleven etc. — alles, *behalve* politiek, bedreven door partijen of in parlementen. Goede voorlichting — daaronder begrepen 'strijd tegen valse voorlichting en oorlogsophitsing' — zou leiden tot meer begrip voor volk en cultuur van de Sovjet-Unie, hetgeen bijdroeg tot vrede en betere handelsbetrekkingen, die op hun beurt weer welvaart voor het Nederlandse volk zouden brengen¹⁷. Dat was de grondslag voor het werk van de *NU*.

Het zou flauw zijn er aan te herinneren, dat vrijwel alle ontwikkelingen in de Sovjet-Unie waar de *NU* toen zo overjuichte, in werkelijkheid brandhout waren. In het naoorlogse Nederland was het kennisniveau over de Sovjet-Unie in zijn algemeenheid bedroevend laag. Voor velen was en bleef dit land ondoorgrondelijk. Verantwoorde populair-wetenschappelijke literatuur was in Nederland niet voorhanden¹⁸. Informatie over de Sovjet-Unie, van welke aard of bron ook afkomstig, werd door de ontvangers onmiddellijk in het pro- of contrakamp ingedeeld en dienovereenkomstig voor waar aangenomen of als smerige propaganda verworpen. Bronnen waren bovendien ondoorzichtig en soms taptten de media uit totaal niet bijpassende vaten. De lezers van de *Nieuwe Rotterdamse Courant* waren nog maar net de kolommen van de stalinist Johan Huijts ontwend; in het liberale *Elsevier* schreef na de oorlog de *fellowtraveller* Nikolaus Basseches jarenlang over Rusland en Oost-Europa en de

16 *NU*, mei 1949.

17 Argumentatie in een circulaire 1949, archief Hulst, inv. nr. 67.

18 M. Schrevel, 'Zooals altijd raakt men uit den toestand hier niet wijs. 70 boeken over de Sovjet-Unie, verschenen in Nederland 1945-1950' (doctoraalscriptie Amsterdam, 1982).

hoofdredacteur van *Het Parool*, G. J. van Heuven Goedhart, was ook een uitgesproken sympathisant.

Nederlandse communisten geloofden oprecht dat wat in de Sovjet-Unie gedaan werd, welgedaan was. Wat niet met dit beeld strookte, werd met de mantel der liefde bedekt. Zo'n mantel was het idee dat in de Sovjet-Unie nog niet alles op orde kón zijn, omdat het in een wederopbouwfase verkeerde. Een idee dat Nederlanders in die tijd direct aansprak. Het Russische volk gold als onbekrompen, grootmoedig, met een sterk gevoel voor rechtvaardigheid, vertrouwen in de toekomst, liefde voor de arbeid, geduld en uithoudingsvermogen.

Overigens dachten beslist niet alleen communisten daar zo over. Dat het Russische volk aangeboren goed, gul, vriendelijk en gastvrij was — soms wel een beetje op de manier van de 'goeie sul' —, was al heel lang het eensluidende oordeel van westerse bezoekers, diplomaten, filosofen en andere echte of vermeende deskundigen¹⁹. De tegenstanders zetten daar dan de wreedheid van het bolsjewistische regime, dat de Russen wezensvreemd zou zijn, tegenover. Een onverdacht persoon als Toon Hermans debiteerde over dit volk: 'de Russen vind ik open boeken, machtige mensen. Een stabiel, machtig volk, met een grote dramatische spanning'²⁰.

Voor Stalin als staatsman en krijgsheer bestond in het naoorlogse Nederland in zeer brede kring respect. Deze man van staal stond bekend als erg lief voor zijn moeder, eenvoudig, vriendelijk, fatsoenlijk en bescheiden, kalm en bedaard. Hoewel erg machtig, ontglipten de teugels soms aan zijn handen, en dan gebeurden er ongelukken. Zo'n beeld kon uit de koker komen van de Amerikaanse ambassadeur in Moskou, of van een rooms-katholiek journalist en KVP-Kamerlid, wier boeken in Nederland volop aftrek vonden²¹. In dit klimaat was het niet zo heel bijzonder, dat ook de vereniging in haar blad *NU* volop de loftrumpet van Stalin zong en zijn portret op haar voorplaten afdrukte. Blijkbaar meende men hiermee niet speciaal gevaar te lopen met communistische partijpolitiek geassocieerd te worden. Aan politiek deed de *NU* immers niet, maar Stalins staatsmanschap was iets van een andere orde.

Bijna alle items in het blad *NU* waren rechtstreeks overgenomen uit Sovjet-Russisch propagandamateriaal, zodat het blad vol stond met nieuwe nederzettingen, winkels tot de nok toe gevuld met bontjassen of worsten, vernieuwende techniek en energieke mensen uit het volk. Dat dit alles zonder kanttekeningen overgenomen werd, is niet zo vreemd. Maar dat binnen deze berichtgeving soms iedere logica of aannemelijkheid ontbrak, geeft wel te denken over het niveau waarop men het eigen lezerspubliek inschatte. Wie zou serieus blijven bij de bewering 'dat het sexuele leven in de Sowjet-Unie normaler is dan in welk land ter wereld ook', of dat 'ook op het verre platteland iedereen met allerlei lampen kan worden bestraald'²²? Wie zou

19 Zoals de vooral tijdens de oorlog hier populaire W. Schubart, *Rusland en het Westen* (Haarlem, 1945) of N. Berdjajev, *Beteekenis en oorsprong van het Russische communisme* (Amsterdam, 1939).

20 *NU*, juni 1967 (citaat 'uit de media').

21 J. E. Davies, *Met een opdracht naar Moskou* (Amsterdam, 1946); M. van Poll, *Jozef Stalin, de man van staal* (Helmond, 1945).

22 *NU*, maart 1950; *NU*, januari 1951.

gecharmeerd zijn van een wetenschappelijke prestatie als het herleven van organen', waarbij een vers afgehakte hondenkop op een andere hond getransplanteerd wordt en het nieuwe tweekoppige beest 'leeft dan nog enkele uren'²³. Het radiografisch besturen van mens en dier (1967) of de volledig gekweekte reageerbuisbaby met gemanipuleerde erfelijke eigenschappen (1965), niets werd te dol of te griezelig gevonden voor het Nederlandse publiek.

Evenmin logisch of aannemelijk waren soms de cijfermatige gegevens die in vrijwel iedere aflevering nu juist de indruk van wetenschappelijkheid moesten wekken. Wie zou geloven dat in Georgië op de 373 inwoners één arts ter beschikking stond²⁴? Een pijnlijk incident rond zulk soort cijfers betrof de oorlogsverliezen in de Sovjet-unie: 22 miljoen, waarvan 7 miljoen militairen en 15 miljoen burgers had de *NU* in juli 1947 vermeld. Maar — na tussenkomst van de Sovjet-Russische ambassade, die wees op een opgave van generalissimus Stalin zelf — werden in het daaropvolgende nummer de 22 miljoen zonder pardon teruggebracht tot 7 miljoen, alles bij elkaar.

De lezers en leden klaagden niet over de inhoud, maar over de gortdroge toon en de saaiheid van het blad. Ook kwam met enige regelmaat de opmerking binnen dat het blad in eenvoudiger taal geschreven moest worden. De meeste stukken waren vertalingen uit Sovjet-Russisch propagandamateriaal. De Vries herinnert zich een voorval in het partijbestuur:

een arbeider, een goeie vent, een hele goeie vent, die heeft een keer gezegd: 'Ja, dat blad van de vereniging, die romans van uitgeverij Pegasus, daar staan allemaal van die hele moeilijke lange namen in, die kunnen we niet onthouden. Kunnen we die mensen nou niet gewoon Freek Jansen noemen, of Piet Visser' ? En dan werd hem duidelijk gemaakt dat dat niet kon²⁵.

De Vries, vanaf 1952 hoofdredacteur van de *NU*, was lange tijd vrijwel de enige Nederlandse auteur in het blad. Pas vanaf 1965, toen Dick Walda zijn intrede deed in de redactie, werd de toon iets luchtiger en de aanpak journalistieker. Zo verschenen op de voorplaat intrigerende vragen als 'Komen de mooiste vrouwen uit Georgië? Zie pagina 12-15'. Op deze pagina's zou de lezer dan weliswaar een tekst over de autonomie van bevolkingsgroepen en foto's van een baardige Kirgies of een rendier aantreffen, maar toch ook één Georgische in klederdracht²⁶. De in de *NU* afgebeelde vrouwen waren óf in klederdracht, óf in werkkleding gestoken, maar dan liefst in kosmonautenpak of doktersjas, niet in de plunje van een vuilnisvrouw. Een mode-rubriek toonde mannequins in luxe uitdossing, klaar om naar het concert te gaan. In de berichtgeving over vrouwen werd doorgaans een fabelachtige loopbaan benadrukt — van eenvoudige boerendochter bracht zij het tot minister in de deelrepubliek Toerkmenistan.

23 *NU*, januari 1949.

24 *NU*, januari 1953.

25 Interview Th. de Vries.

26 *NU*, januari 1965.

De Russische variant van de Amerikaanse krantenjongen was een vrouw. De ideale vrouwen in de Sovjet-Unie tonen jong en allesbehalve spichtig. Met hun moederlijke vollemaansgezichten kijken ze vol vertrouwen naar iets wat in de lucht hangt. Het is de toekomst vermoedelijk, hun ogen twinkelen in het vooruitzicht ervan. Het gezicht van de 'Moskouse stukadoor Tatjana Nowikowa', een zeer liefvallige verschijning, tooit de voorplaat in april 1956. Met een troffel heeft ze wat specie op haar hoofd-doekje gemorst. Binnenin het blad heeft ze dit gereedschap verruild voor een injectiespuit en is ze gehuld in de smetteloze witte jas van de verpleegkundige. Succesvol omgeschoold,

wil ze misschien arts worden? Ja, Tanja wil beslist arts worden. En daartoe bestaat alle mogelijkheid, want Tanja is pas eenentwintig en in de Sowjet-Unie kunnen jonge mensen alles bereiken waar ze hun wil op gezet hebben.

Vrouwen toonden zich vervuld en gelukkig, omdat zij hun werk — vaak: technisch of medisch, dus belangwekkend werk — konden combineren met hun gezin, dankzij de uitstekende kinderopvang. Zo werkten ze op twee fronten aan de wederopbouw. De foto's in het blad laten vaker vrouwen dan mannen zien.

In tegenstelling tot de vrouwen zijn de mannen meer van middelbare leeftijd. Ze zijn fors uit de kluiten gewassen, ogen zeer serieus en houden zich vaak op bij een machine of bedienen de knoppen van een of ander apparaat. De 'gedemobiliseerde sergeant' Oleg Michailow loopt in het julinummer 1956 voortvarend door de sneeuw in zijn legeruniform. Op de foto ernaast staat hij in witte jas en met een hygiënisch petje achter een vitrine met ingeblikte vis. Winkelbediende geworden, maar hij heeft 'tezamen met de tweede directeur van de winkel het apparaat waarmee de boter gesneden wordt, verbeterd. Thans bereidt Oleg zich voor op een schriftelijke cursus aan de handelsschool'. De kinderen — de meisjes net als hun moeders vaak in klederdracht, de jongens in matrozenpakje — zijn meest nog in de kleuterleeftijd en doen vertederende kinderdingen, zoals bellen blazen of bloemen begieten. 'Jong geleerd, oud gedaan'. Ouden van dagen komen in het blad nauwelijks voor.

Vanaf de jaren zestig was in de *NU* niet alleen de toon losser, maar ook de berichtgeving iets reëler. Het uit Moskou toegestuurd basismateriaal voor het blad beroerde nu ook andere snaren, en deze vibreerden hier onverkort door. In de jaren vijftig werd het bestaan van de strafkampen gewoon ontkend, in de jaren zestig bestonden ze wel, maar dan als inrichtingen voor jeugdige delinquenten die er een liefdevolle heropvoeding kregen. In de jaren vijftig bestond er geen jazz in de Sovjet-Unie, jazz, dit 'in Amerika rammelend en dreunend misbaar van klank, stukje verval van een tot ondergang gedoemde maatschappij vorm'. De Russen luisterden liefst naar 'gewone, luchtige, opwekkende en optimistische amusementsmuziek'. Maar in 1965 kwam daar ineens het Moskou Jazz Festival uit de lucht gevallen, en de muziek-specialist Ber Huising berichtte erover. Geweldige jazzmuzikanten waren de Russen in zijn ogen niet, maar:

Zoals wij ook geen goeie jazz verwachten van belcanto-Italianen, zo verwachten we het niet van de Russen ...Waarlijk goed zijn steeds weer de oorspronkelijke scheppers: de Negers in de VS²⁷.

Georgische schonen, knappe verpleegsters, fiere voormalige frontsoldaten en knoestige Kirgiezische herders figureerden in de *NU*. Versleten beelden in feite, die niettemin de voorstelling van de 'nieuwe mens' voor westerse communisten inhoud moesten geven. Dezelfde positieve helden bevolkten de socialistisch-realistische romans en liepen over het witte doek bij de filmvertoningen die de *NU* zeer succesvol door het hele land organiseerde. Sovjet-Russische film'propageert de macht van de gemeenschap, de reddende betekenis van menselijke solidariteit als uitgangspunt voor de opbouw van een nieuwe beschaving', zoals Hulst het verwoordde²⁸. In de communistische beweging gold film van oudsher als het best geschikte medium voor massapropaganda. Ook de voorganger van de *NU* maakte er veel gebruik van. Vlak na de oorlog werden filmvertoningen, begeleid met variété, georganiseerd vanuit de communistische omroep Radio werkend Nederland (de omroep die nooit in de ether kwam) en De Waarheid filmdienst. Steeds zaten dezelfde personen achter dit soort initiatieven, en daaronder bevond zich vanzelfsprekend: Wim Hulst. De *NU* werkte aanvankelijk op het punt van filmvertoningen samen met deze twee organisaties. Speelfilms en documentaire films werden gebracht in gewone bioscopen — veelal op de zondagmorgen — en in huiskamers. In het partijgebouw Felix Meritis in Amsterdam was een bioscoopzaal met 400 stoelen ingericht waar dagelijks filmvertoningen waren. Daar was het duidelijk een zaak voor eigen parochie, maar de *NU* wilde juist met de film kansen te baat nemen om een breder publiek te bereiken. Speciaal met dit doel werd in 1950 vanuit de *NU* de Nieuwe Nederlandse Filmliga opgericht. Zo'n neutrale naam zou geen mensen afschrikken. De Filmliga moest de mensen bereiken die bezwaren hadden tegen het communisme, maar wel Russische films wilden zien. De filmhonger was in het algemeen groot. Het lidmaatschap: een dubbeltje per jaar en voor leden van de *NU* zelfs gratis, kon daarbij geen bezwaar zijn.

Deze Filmliga kreeg het moeilijk toen de regering in 1953 de maatregel afkondigde dat alleen door de Filmkeuring goedgekeurde films in bioscoopzalen vertoond mochten worden. Russische speelfilms wilden nogal eens moeilijk door de keuring komen. Men werd zo teruggeworpen op de huiskamervertoningen, en daarmee viel de massa niet te bereiken. Op haar beurt had de *NU* in 1949 gepleit voor een verbod op een wél goedgekeurde speelfilm: *Het ijzeren gordijn* (*The iron curtain*, 1947). Dit was een Amerikaanse spionagefilm waarin de Russen als geniepige schurken werden afgeschilderd. Bij de Amsterdamse bioscoop Rialto ontstonden rellen toen de *NU* in demonstraties opriep tot een boycot. Er waren zelfs arrestanten onder de communisten

27 *NU*, juli 1952; *NU*, juni 1965.

28 Archief Hulst, inv. nr. 68.

te betreuren. Aan deze boycotoproep zat de uitnodiging vast om écht mooie Russische films te komen zien, waarvoor de NU liefst zes Amsterdamse bioscoopzalen had afgehuurd op een zondagmorgen in juli²⁹. Het geeft aan dat de vereniging film zeer belangrijk vond, en ook dat ze bepaald niet financieel armlastig was.

De speelfilms die de NU bracht, hadden in meerderheid de oktoberrevolutie of de grote oorlogen als onderwerp, zoals *Lenin in oktober* (1937), *De regenboog* (1943), *De belofte* (1946) met Stalin als onderwerp, *De slag om Stalingrad* (1950). Voor de documentaire films gold hetzelfde: *Een dag oorlog in de Sowjet-Unie* (1942), *De bevrijding van Tsjechoslowakije* (1947), *Vrede zal winnen* (1951), *Een generatie van overwinnaars* (1965). De documentaires over de triomfen van de wederopbouw werkten veel met archiefbeelden om de tegenstellingen met vroeger te accentueren. In *Een dag in het land van de overwinning* (1948) trekt vredig natuurschoon het oog voorbij. Half om half heroïsche wederopbouw en volksdansscènes was het recept voor een serie over alle Sovjet-republieken (1950). In een typerend product van het socialistisch-realisme als *De ridder van de gouden ster* (1952) geeft de hoofdrolspeler, een gedemobiliseerde frontsoldaat, de stoot tot de bouw van een electriciteitscentrale, uitbreiding van de veestapel en opvoeren van de oogst in zijn regio, dit alles zonder de liefde voor een mooie kolchozboerin te verwaarlozen.

In de jaren zestig kwamen de 'nouvelle vague'-films, zoals *De jeugd van Iwan* (1965) van Tarkovski, die op het festival van Venetië met een Gouden Beer werd bekroond. Ook deze film heeft de oorlog tot onderwerp, maar dan vanuit de innerlijke beleving van het twaalfjarige partisaantje dat de hoofdrol speelt. Er bleken nu ook oorlogsfilms zonder heldendaden, veldslagen of massale scènes te bestaan. Als voorprogramma bij zo'n film waren er dan wel weer de geijkte documentaires over de wederopbouw. Over de Nederlandse reacties op sovjetfilm in het algemeen merkt de filmhistoricus Bert Hogenkamp op:

Ook werd met enige regelmaat de klacht gehoord dat bepaalde Sowjetfilms te moeilijk waren: niet dat het zoveel moeite kostte om in deze films het verhaal te volgen of helden van schurken te onderscheiden, maar wel om de vertaalslag naar het Nederlandse publiek te maken³⁰.

Het neemt niet weg dat duizenden mensen, in een situatie van schraal aanbod, tegen lachwekkend lage toegangsprijzen van deze films kennis hebben kunnen nemen. Een andere vertaalslag werd echter evenmin gemaakt, namelijk het verbreden van de aanhang van NU, en daarmee van de partij. Dat was immers de achterliggende gedachte van de filmvertoningen. Altijd was er een officieel persoon die een praatje bij de film moest houden. Het chapter CPN en politiek mocht dan juist niet al te duidelijk boven tafel komen. De Jonge was zo iemand:

29 B.Hogenkamp, 'De Waarheid Filmdienst, 1947-1959'in: B. Hogenkamp, P.Mol, *Van beeld lot beeld. De films en televisieuitzendingen van de CPN, 1928-1986* (Amsterdam, 1993) 65-130.

30 Hogenkamp, 'De Waarheid Filmdienst', 115.

We hebben eens een filmvertoning gehad hier in Duindorp, en daar zaten dan zo'n twintig buurtgenoten. Zo'n huiskamer zat dan vol, en dan had je toch wel een beetje persoonlijk contact. Ik moest dan een praatje houden. Nee, niet met de opwekking om op de CPN te stemmen. We wisten wel voorzichtig om te gaan met de mensen, zogezegd.

En Marcus Bakker herinnert zich:

Tijdens de verkiezingscampagne 1959 was er een film over Dimitrov, de zalen zaten afgeknokt vol. Er was ook een spreker van de CPN. Achteraf hebben we in verschillende plaatsen vastgesteld dat er méér mensen in een filmzaal van de NU aanwezig waren dan er op de CPN stemden. Ze dachten blijkbaar: die Dimitrov, dat zit wel goed, maar De Groot of Wagenaar, dat weten we zo net nog niet. En dan stemden ze toch maar op de PvdA³¹.

De werking

Om de heroïek in het echt te kunnen zien, moest men naar de Sovjet-Unie. De derde hoofdtak van de NU was het sturen van delegaties naar het land van belofte. De delegatieleden moesten achteraf het Nederlandse publiek gunstig informeren. Het selecteren van de juiste personen voor zo'n reis was voor de NU dus cruciaal. Communisten hoefden ze niet te zijn: gezien de doelstelling van de NU werd juist een bredere samenstelling nagestreefd. Maar een zekere sympathie, een positieve instelling ten aanzien van wat men in de Sovjet-Unie aan zou treffen, was natuurlijk wel een voorwaarde voor de uitzending. Ook moesten de mensen 'vredesvrienden' zijn. Een verzetsverleden, van welke aard ook, gold als aanbeveling. Over een christelijke pachtboer werd opgemerkt: 'eerlijke man die op het standpunt staat: we moeten voor de vrede vechten'. Over een bloemkweker, lid van de Christelijk Historische Unie en ouderling, dat hij tijdens de bezetting communisten gelegenheid had geboden in zijn huis te vergaderen³². Zowel de pachtboer als de kweker maakten in 1951 deel uit van een 'land- en tuinbouwdelegatie'. Omdat in deze branches verder bijna geen partijgenoten te vinden waren, gingen twee CPN-functionarissen met deze delegatie mee. Twee betrouwbaren werden ook toegevoegd aan een politiek onopvallende delegatie van Wageningse landbouwgeleerden in 1954: de historici Presser en Wertheim. De NU verzorgde slechts eenmaal, in 1951, een delegatie van arbeiders onder de noemer 'arbeidersdelegatie'. Zeker gingen er méér arbeiders naar de Sovjet-Unie, maar die waren dan georganiseerd door de vakbeweging, of ze vertrokken onder een andere naam, bijvoorbeeld als delegatie van de NU zelf. In een door de NU verzorgde 'vrouwendelegatie' van 1951 zat tenminste één arbeidster: de schoonmaakster Ali van Dijk-Stol. Daarnaast, volgens de opgave van de NU van mei 1951: een landarbeidersvrouw, een verkoopster en enkele 'eenvoudige huisvrouwen'.

Het wekte enig onbegrip dat de NU bij het samenstellen van de delegaties zo weinig uit arbeiderskringen recruteerde. Een probleem daarbij was overigens ook het geld.

31 Interview A. A. de Jonge, interview M. Bakker.

32 Archief Hulst, inv. nrs. 77, 70.

Een delegatielid moest de reis (niet het verblijf) zelf betalen, zodat de draagkrachtigen hier vanzelf al een voorsprong hadden. Over de kandidaat B.B. werd op dit punt opgemerkt: 'dat is natuurlijk onmogelijk daar B. B. maareen gewoon arbeider is... je begrijpt dat hij als doodgraver van beroep met huishouding geen kosten kan hebben'³³. Nu zat de NU ook niet op doodgravers te wachten. Ze zocht mensen die door hun beroep, hun gezag in eigen kring en hun achterban de berichtgeving over de Sovjet-Unie succesvol konden uitdragen. Dat waren vooral intellectuelen: artsen, schrijvers, predikanten. Maar op het hoogtepunt van de Koude Oorlog was het heel moeilijk om de echte groten uit die wereld mee te tronen. Kankerspecialisten van het Antonie van Leeuwenhoek ziekenhuis wezen in 1954 een uitnodiging van de hand onder het motto dat het hun wetenschappelijke contacten met de VS — met bijbehorende fondsen — zou kunnen schaden³⁴. De Vries beschrijft de vorming van delegaties aldus: 'In mijn periode was het vooral een machteloos pogen om mensen van enig aanzien naar de Sovjet-Unie te krijgen. Dat lukte niet erg'³⁵.

In het gastland kregen de delegaties, ongeacht de samenstelling, een overladen programma van vooral hoge cultuur af te werken. Daarnaast sprak men met vakgenoten over vakaangelegenheden. Medici bezochten bijvoorbeeld ziekenhuizen, en juristen een juristencongres, maar ook een landbouwtentoonstelling, de Hermitage en het Kremlin plus een onafzienbare hoeveelheid ballet- en muziekkuitvoeringen. De klacht dat delegatieleden nauwelijks met 'gewone mensen' in aanraking kwamen, werd in die tijd zelf al in de wandelgangen veel gehoord. Het was bijvoorbeeld niet mogelijk om zo maar een woning binnen te stappen. In latere terugblikken van communisten is die klacht nogal eens aangescherpt³⁶.

Dat reisindrukken achteraf drastisch kunnen veranderen, is echter geen opzienbarend gegeven. Evenmin is het een nieuwe constatering dat de ene reiziger overal angst, terreur en censuur ziet, de andere blijheid, vrijheid en geluk. Beide visies kunnen in oprechtheid tot stand gekomen zijn en standhouden. Zo kocht de 'stoere stratenmaker Mooyen' in Moskou meteen een zonnebril vanuit de welgemeende overweging: 'want, die heb je hier dag en nacht nodig. In dit land schijnt altijd de zon'³⁷. Een vrouwelijk delegatielid ondervond in 1957 'heftige emoties' bij de saluutschoten en parade van het sovjetleger, die haar deden denken aan het lijden en de opoffering van dit grote volk. In haar verslag³⁸ probeerde zij onder woorden te brengen wat 'de nieuwe mens' daar onderscheidde van de oude, westerse mens. *Eenvoud* was daarbij het sleutelwoord. De jeugd straalt 'eenvoud en rust, aandacht en toewijding uit'. Ook

33 Brief, 22-5-1956, archief Hulst, inv. nr. 78.

34 Uiteindelijk ging toch dr. J. Gerbrandy van het AvL-ziekenhuis in 1955 mee met een medische delegatie van vijf artsen, waaronder prof. dr. G. A. Lindeboom van de VU en de communistische arts-ophleoloog H. R. van der Molen uit Terwolde; *NU*, november 1955.

35 Interview Th. de Vries.

36 Vgl. Heiltje de Vos (delegatielid in 1953) in *Binnenlands Bestuur*, 28-5-1999; interview M. Bakker, interview A. A. de Jonge.

37 *NU*, juli 1953.

38 W. B[oezeman]-B[oekhoff], *NU*, januari 1958.

studenten zijn de eenvoud zelve, geen dikdoenerij en uiterlijk vertoon. Zij bewegen zich met

een rust, een bescheidenheid en eenvoud, die diametraal verschilt met mijn waarnemingen in het eigen land. De eenvoud van de jeugd vond ik terug in het gehele volk, onverschillig wat de taak is van elke man of vrouw.

Deze reizigster deed verslag in de vorm van een gevoelsuitbarsting, anderen zochten het meer in een formele mededeling en uiterlijke beschrijving, maar altijd prevaleerde puur ontzag voor het Russische volk.

De NU kwam even in problemen toen een politiek andersgeaarde, de schrijver Klaas van der Geest, onder de aansprekende titel 'Ik was in Rusland maar ik zag niets' zijn bevindingen in *Het Vrije Volk* publiceerde. Van der Geest, schrijver van bonkige zeeliedenromantiek, maakte deel uit van de 'culturele delegatie' van augustus 1951. Hij had fabrieken gezien maar mocht niet spreken met de arbeiders, hij was in de Leninbibliotheek geweest maar mocht niet in de catalogus kijken en had zich ook verder steeds om de tuin geleid gevoeld³⁹. Hierop volgden felle protesten van de communistische delegatieleden. Zij herinnerden eraan dat Van der Geest daar ter plekke erg enthousiast had rondgelopen en nergens over geklaagd had. 'Van der Geest liegt dat hij barst, en verdient er nog aan ook, want hij heeft een beurs gekregen om een roman over de Biesbosch te schrijven'⁴⁰. Zo'n polemieek werd niet al te fris gevoerd, maar dat sluit niet uit dat de deelnemers zelf overtuigd waren van hun eerlijkheid en gelijk. Het is opmerkelijk dat een rel van deze aard zich slechts éénmaal voordeed, terwijl de NU toch vanaf 1950 jaarlijks een of meer delegaties van gemengde politieke samenstelling wegstuurde. Blijkbaar wist de vereniging door een scherpe selectie vooraf het risico van contra-informatie beperkt te houden.

De delegatieleden gaven nadien lezingen door het hele land, met wisselend succes. In elk geval slaagde men erin om ook mensen buiten de eigen parochie te bereiken. Dit blijkt uit briefjes met vragen uit het publiek, die in grote hoeveelheden bewaard gebleven zijn⁴¹. Een vileine aansporing aan het adres van de spreker als 'wilt u hier uw commentaar op geven? U kunt er 1000 dollar mee verdienen' kan niet door een communist gedaan zijn. De formuleringen op de briefjes laten ook zien dat veel van de aanwezigen laag opgeleid waren:

mag daar achtelijke mensen met elkander trouwen ... [of] ... in Samerkant Touskent daar was voor 20 jaar geleden nog zoo dat de mannen niets deden en de vrouwen al het werk deden en dat er van de geheele bevolking leed aan sivelus.

Bovenal geven de vragenbriefjes inzicht in de zorgen en angsten van het publiek, dat,

39 *Het Vrije Volk*, 3, 9 en 13-11-1951.

40 NU, december 1951.

41 Archief Hulst, inv. nrs. 69-70.

mogen we aannemen, toch in meerderheid wel uit leden van de NU en dus uit communisten bestond. Veel zorgen zijn er dan over het thema werk in de Sovjet-Unie. De norm 'wie niet werkt, zal niet eten' boezemde velen afschuw in. 'Een invallide vraagt: hoe staat het met de zorg voor mensen die bij de geboorte reeds invallide zijn en niet kunnen werken'. Verreweg de meeste vragen betreffen arbeid door vrouwen. De achterliggende gedachte bij de vraag is dat die arbeid nergens voor nodig zou moeten zijn en ten koste van het gezin zou gaan.

Waarom werken zoveel vrouwen? Is dat omdat wie niet werkt zal niet eten? Om het gezin op pijn te houden? En waarom is dat dan nodig als de man 700 roebel verdient?

De sprekers kregen juist op dit punt het vuur na aan de schenen gelegd. Ze pareerden met beelden van de nieuwe mens, de wederopbouw, de kinderopvang. Maar juist het wérkelijk nieuwe aan de nieuwe mens: de werkende vrouw en moeder, de vrouw die een locomotief bestuurt of een hartoperatie leidt, juist dat beeld wilde er bij het publiek nauwelijks in.

In de Sovjet-Unie zelf was de nieuwe mens onder Stalin aan een heroriëntatie op oude vormen en waarden begonnen. De kerk kreeg weer ruimte, het patriottisme mocht weer beleden worden. Oude nationale helden, onderscheidingen, ridderordes, schooluniformen keerden terug. Het gezinsleven werd bevorderd door bij wet echtscheiding moeilijk en abortus onmogelijk te maken. Moeders van grote gezinnen gingen 'moederheldin' heten. In het onderwijs was in 1943 de coëducatie afgeschaft. In de kunst en literatuur moest het socialistisch-realisme met zijn positieve helden en heldinnen de massa direct, en niet al te moeilijk, aanspreken. Wat moesten Nederlandse communisten met deze, onder dwang zich zo snel voltrekkende, cultuuromslag aan? Ze stelden zich er uiteindelijk maar heel beperkt voor open. De Jonge merkt hierover in het algemeen op, dat men zonder meer aannam dat de sovjetburgers er in materieel, moreel en cultureel opzicht veel beter voorstonden dan Nederlanders. Maar die modelstaat hoefde toch niet per se in Nederland zo nagevolgd te worden, de monarchie niet afgeschaft en zelfs het bijzonder onderwijs mocht blijven. Communistische ouders bleven een voorkeur houden voor het Montessori-onderwijs, de autoritaire tendensen in de Sovjet-Unie ten spijt. Het afschaffen van de coëducatie

zou in Nederland door iedereen als volstrekt reactionair gezien worden. In zulke gevallen had de gelovige Nederlandse communist geen andere strohalm om zich aan vast te klampen dan het vertrouwen 'daar zullen ze daarginds wel hun redenen voor hebben'⁴².

Een fervent propagandist voor de Sovjet-Unie als Theun de Vries liet zich in zijn eigen boeken niets gelegen liggen aan het daar voorgeschreven socialistisch-realisme. Net zo min, zo merkte hij zelf op, als alle andere westerse communistische schrijvers: 'Elke kunstenaar komt tenslotte uit een bepaald land, maakt deel uit van een

42 De Jonge, *Stalinistische herinneringen*, 31-33, citaat op 33.

welomschreven cultuurkring, is doortrokken met de geest en tradities van die eigen cultuur⁴³. Niet alleen voor kunstenaars of schrijvers gold dit, maar ook voor het gros van de Nederlandse communisten. Daarom bleef het Morgenroodkoor over de boer met één schoen zingen en trok het bij buitenlandse toernees de klompen en pofbroeken aan. De sovjetcultuur was een interessant fenomeen, men nam er kennis van en had er ontzag voor, maar uiteindelijk bleef het net zo ver van het bed als voor iedere andere Nederlander.

NU en partij

De verhouding van de NU met de CPN tart ieders voorstellingsvermogen. Men zou van een communistisch bestel verwachten dat de partij, hoogste in rang, haar nevenorganisaties met straffe hand en volgens uitgekiend beleid aanstuurt. De nevenorganisaties werden geacht sympathisanten en leden voor de partij te winnen, 'transmissieriem' te zijn. Vlak na de oorlog was er in brede kring volop sympathie en belangstelling voor de Sovjet-Unie. De CPN had die in klinkende munt kunnen omzetten door onmiddellijk opnieuw een vriendschapsvereniging op te richten. Maar wat voor de hand had gelegen, gebeurde niet. Het duurde tot 1947 voordat de NU er was, als een samenvoeging van enkele plaatselijke initiatieven die geen kracht konden ontplooiën. De interesse voor de Sovjet-Unie was toen al tanende, de sympathie ver te zoeken. Bij de oprichting van de NU, tijdens een congres op 6-7 maart 1947, waren prominenten van de CPN en nevenorganisaties aanwezig, evenals afgevaardigden van de Sovjet-Russische ambassade. Nadien was er niets omtrent organisatorische of beleidsmatige bemoeienis geregeld. Informeel zijn er vermoedelijk wel zaken besproken, maar formeel werd daarover niets vastgelegd en in de schriftelijke bronnen is niets over gedachtevorming of contacten te vinden. De zegslieden herinneren zich geen van allen dat de NU ooit ter sprake kwam, behalve toen het mis ging. Marcus Bakker, die tientallen jaren partijbestuurder was:

Ik ben de NU als onderwerp nooit tegengekomen in vergaderingen. Als de vereniging bestuursverkiezingen had, werd het niet voorgelegd, nee, dat is nooit in het Dagelijks Bestuur voorgelegd. Misschien dat dingen in het partijsecretariaat werden besproken. De NU stond volkomen los. Alleen: als er Russische artiesten waren, dan kregen we kaartjes⁴⁴.

Bakker vermoedt dat de NU bedoeld was als een parallelorganisatie: een organisatie om, als de partij zelf in gevaar kwam en ondergronds moest, op terug te kunnen vallen. Een organisatie die, gezien haar 'neutrale' werkterrein, legaal kon voortbestaan en zo tegelijk structuur aan de illegale partij kon bieden. Eenzelfde rol had de voorganger van de NU, de VVSU, aan het begin van de bezetting toebedeeld gekregen en korte tijd ook daadwerkelijk vervuld⁴⁵. Voor Bakkers vermoeden werd geen

43 Th. de Vries, *Voetsporen door de tijd. Portret van een kunstenaar door Hans van Waarsenburg* (Amsterdam, 1984) 59.

44 Interviews M. Bakker, A. A. de Jonge, Th. de Vries; archief CPN, archief Hulst.

45 W. F. S. Pelt, *Vrede door revolutie, de CPN tijdens het Molotov-Ribbentrop Pact (1939-1941)* (Den Haag, 1990) 215.

verdere ondersteuning gevonden, maar het illustreert wel hoe ernstig de partij zich toen bedreigd voelde in haar bestaan. In die stemming deed de NU er alles aan om haar communistische afkomst en bindingen te verhullen voor het publiek. De voorganger VVSU was openlijker politiek en ideologisch aan de partij gebonden, de NU streefde naar een bredere basis. Bij haar oprichting in 1947 waren nog niet-communisten betrokken geweest, maar al na een jaar waren die als 'vredesvijand' of iets dergelijks uit het gezelschap verwijderd. Onder de abonnees van het blad, de bezoekers van filmvoorstellingen en de niet-actieve gewone leden bleven niet-communisten te vinden. De Vries schat hun aantal in de jaren vijftig op 20 tot 30%. In de besturen en andere werkorganen van de NU zaten uitsluitend leden van de CPN en in overgrote meerderheid waren die ook actief in partij-organen. Het fenomeen van het slapende lid was in de communistische beweging vrijwel onbekend. Bij de werving van nieuwe leden voor de NU schoffelde men veelal de ledenbestanden van de partij nog eens door. Het vereiste veel acteertalent om in deze omstandigheden de band met de partij geheim te houden. Zo besloot men op het Waarheid-zomerfeest van 1947 geen stand in te richten, omdat er verder alleen maar stands van communistische organisaties waren. Wel werden er dertig neutraal ogende colporteurs het veld ingestuurd om leden te winnen. Een intern stuk uit 1953 waarschuwde:

Onze Vereniging is geen Politieke Partij, ook al lijkt het er in sommige afdelingen wel eens op. Wij moeten daarom onze bijeenkomsten zo inkleden, dat zij volkomen afwijken van een gebruikelijke politieke vergadering⁴⁶.

De Jonge karakteriseerde de NU als een plaats waar je als communisten bij elkaar zat en speelde datje niet-communist was. 'Op vergaderingen van de vereniging moest je mensen, die je op iedere andere plaats tutoyeerde en bij de naam noemde, met meeneer en mevrouw aanspreken'⁴⁷. Achteraf gezien hadden al deze inspanningen geen enkel resultaat, want niemand in Nederland, en zeker de Binnenlandse veiligheidsdienst niet, was zo naïef om te geloven dat er geen voeling tussen partij en vereniging was⁴⁸. Iedereen in Nederland wist dat in de Sovjet-Unie maar één, communistische, partij bestond. Met de regering en partij van dat land onderhield de NU een intensieve verbinding via de VOKS in Moskou: Vereniging voor culturele betrekkingen met het buitenland (vanaf 1958 Unie van sovjetverenigingen voor vriendschap met het buitenland geheten). De VOKS gaf directieven, subsidies en informatiemateriaal via de ambassade in Den Haag. Het contact liep niet echt soepel. De Nederlanders vonden de Russen trage bureaucraten, de Russen vonden de Nederlanders te veeleisend. De Vries:

46 Archief Hulst, inv. nr. 74.

47 De Jonge, *Stalinistische herinneringen*, 72.

48 E. Raap, 'De vereniging Nederland-USSR 1947-1956' (doctoraalscriptie Groningen, 1995) gebruikte het BVD-archief als primaire bron bij haar beschrijving van de NU.

En dan die Russen van de ambassade, ja dat was een Aziatische diplomatie. Dus dat was: zeggen van Ja, en dan verder de zaak maar vergeten, of de zaak in de lengte trekken. Dat was ook altijd moeilijk, en die goeie brave Hulst, die heeft daartegen gevochten. Buitengewoon knap van hem⁴⁹.

Hulst kwam echter niet uitsluitend met verzoeknummers bij de ambassade: hij had ook iets te bieden. Hij informeerde de ambassadeur over de handel en wandel van de partijleiding en van zijn medebestuurders in de NU⁵⁰. Deze directe lijn van Hulst met de ambassade bezorgde de partijleiding een groeiende argwaan. Argwanend was Paul de Groot min of meer van nature. Zijn eigen contacten met de ambassade waren stekelig van aard en bij zijn talloze bezoeken aan Moskou had hij ontgoochelende ervaringen opgedaan⁵¹. Al met al was De Groot dus geen russofiel. Het gaat echter te ver om de organisatiegeschiedenis van de communistische beweging op te hangen aan de psychologie van De Groot.

De CPN als geheel wilde voor alles een *Nederlandse* zelfstandig opererende partij zijn. In de ogen van de partijleiding was de NU langzamerhand een filiaal van Moskou geworden. Dat was de verfoeide typering waar de CPN zelf altijd mee om de oren geslagen werd. In maart 1956 deed De Groot in het geheim een poging zich van de NU te ontdoen. In een onderhoud met de VOKS op 6 maart in Moskou suggereerde hij dat de NU maar beter opgeheven kon worden⁵². Ook rechtstreeks oefende De Groot in de loop van dat jaar druk uit op Hulst om ermee op te houden, maar Hulst zwichtte niet, net zo min als de VOKS. De liquidatiepoging van De Groot hield zonder twijfel verband met het twintigste partijcongres van de CPSU van februari 1956. Men had hier te verstaan gekregen dat Stalin niet deugde. Hoewel in eerste instantie nog geprobeerd werd de rommel onder het tapijt te vegen, had De Groot intern onmiddellijk geconcludeerd dat het roer nu echt om moest. Terug in Nederland pleitte hij in het dagelijks bestuur voor eigen denken en eigen oplossingen als uitgangspunt voor politiek. Nodig was ook een reëlere benadering van de ontwikkelingen in de Sovjet-Unie, die tot nu toe vanuit solidariteit en russofilie tot in het absurde verdedigd waren⁵³. De radicale conclusie dat de hele sovjetbranche meteen uit de beweging weggezaagd moest worden, had hij in zijn eentje getrokken. Zijn actie bij de VOKS in Moskou bleef onvermeld — zeker ook omdat die mislukt was. Bakker analyseert achteraf:

49 Interview Th. de Vries; ook archief Hulst, inv. nr. 89.

50 J. W. Stutje, *De man die de weg wees. Leven en werk van Paul de Groot 1899-1986* (Amsterdam, 2000) 432-433.

51 G. Verrips, *Dwars, duivels en dromend. De geschiedenis van de CPN 1938-1991* (Amsterdam, 1995) *passim*; I. Comelissen, *Paul de Groot: staatsvijand nummer 1. Een biografische schets* (Amsterdam, 1996) *passim*; Stutje, *De man, passim*.

52 Raap, 'De vereniging', 38; gegeven ontleend aan de correspondentie van de VOKS in het Staatsarchief van de Russische Federatie in Moskou.

53 Verrips, *Dwars*, 314-318; verslag DB CPN, 12-3-1956, archief CPN, inv. nr. 319.

Er is een verschil tussen begin en eind jaren vijftig, zoals wij in de partij tegen de Russen aankeken ...Vanaf 1956 namen we meer afstand tot wat de Russen allemaal vertelden. Dat was een traumatische ervaring, dat al die dingen die wij toegejuicht hadden, dat dat bedrog was geweest... Maar in de NU kwam geen wijziging in de politiek, en daar ontstond de wijfving.

Inderdaad veranderde er niets in de politiek van de NU. De NU hield immers stug vol dat ze zich niet met politiek inliet. Voormalige bestuurders kunnen zich niet herinneren dat er op vergaderingen ook maar één woord gewijd werd aan de onthullingen in Moskou. Wel schreef voorzitter De Vries er tweemaal een redactioneel voorwoord over in de *NU* van maart en april. Daarin benadrukte hij nog eens dat de NU zich niet met politieke beschouwingen bezighield:

Wij willen echter vaststellen, dat alleen staatsleiders van gestaald kaliber, mannen van de idee en de daad, ruime blik en doelbewustheid aan het roer van de USSR kunnen staan.

Onder de titel 'Gisteren en morgen' stelde De Vries vast dat het twintigste partijcongres het verleden had afgesloten en grondslagen had gelegd voor een moderne gemeenschap, een morgen waarin 'vrijheid nieuwe wiekslag verkrijgt'. Gisteren en morgen, verleden en toekomst. Hij liet het *heden*, met de staatsleider die door De Groot 'Knoeisjef' genoemd werd, even tussen wal en schip vallen. Maar het sovjetvolk bleef producten, techniek en cultuur voortbrengen, en de NU kon daarover gewoon blijven berichten.

In november 1956 bracht de Sovjet-Unie met zijn inval in Hongarije ook de communistische beweging in Nederland een gevoelige klap toe. De NU verkeerde eigenlijk het hele jaar al in een crisis. Hulst klaagde steeds over tegenwerking van de partij, 'onze vrienden', die vroegen of voortbestaan wel zin had⁵⁴. De druk van de partijleiding liet blijkbaar niet af. Bovendien had de NU het jaar daarvoor al haar monopoliepositie op het gebied van culturele uitwisseling verloren. Zo bezocht in juli 1956 de Russische vloot Amsterdam, ter gelegenheid van de Vondelparkfeesten. De Russen werden ontvangen door het gemeentebestuur en maakten de geijkte rondvaart. De NU had met dit hele bezoek niets te maken gehad, behalve dat ze op het laatste moment in allerijl tolken aanleverde.

Na de zogeheten Hongaarse furie van november 1956 kreeg de NU te kampen met enorme weerstanden van buiten. Zaalhuur was geruime tijd niet mogelijk. Pas in de zomer van 1957 kon de vereniging weer in het openbaar optreden en films vertonen. De activiteit van medewerkers verslaptte, de motivatie nam af. De culturele uitwisseling, die zo moeizaam op gang gekomen was, werd weer in de vrieskist gezet. Sovjetartiesten waren op Nederlandse podia even niet meer welkom. NU-voorzitter Theun de Vries beleefde zijn vaak gememoreerde afgang onder collega-schrijvers in de PEN-club⁵⁵. Toch bleef de NU op de been en werd over ledenverlies niet eens geklaagd.

54 Beleidsstuk, oktober 1956, archief Hulst, inv. nr. 78.

55 De Vries, *Voetsporen*, 110.

Het duidt erop dat de ledenaanhang van de NU niet zwevend, maar vast in de leer was. De partij sloot naar buiten toe de gelederen, maar inwendig groeide de reserve tegen de Sovjet-Unie. Ook De Vries kreeg last van het goedpraten van allerlei zaken waar hij bedenkingen bij had. Het was een sluipend proces van twijfel, waarvan de inzet achteraf niet meer goed te dateren valt. Feit is dat hij zich halverwege 1963 officieel uit de NU terugtrok:

de ontwikkelingen van de USSR in het algemeen en recente gebeurtenissen in het bijzonder wekken bij mij ernstige twijfel aan de oprechte socialistische en democratische bedoelingen van de Sowjet-regeerders en nopen mij alle culturele relaties met hun officiële vertegenwoordigers hier en elders stop te zetten⁵⁶.

De NU hield het vertrek van De Vries voor haar gewone leden en lezers meer dan een jaar lang verborgen. Dit kwam aan het licht, toen De Vries in de zomer van 1964 een ingezonden stuk aan de *NU* stuurde, waarin hij zich keerde tegen een uiteenzetting over het 'joodse vraagstuk' in een eerdere aflevering. Een 'joods vraagstuk' in de Sovjet-Unie zou niet horen te bestaan, en als het bestond, zou het niet zo betiteld mogen worden, was de strekking van De Vries' brief. De redacteur Dick Walda wilde die brief aanvankelijk niet plaatsen, omdat de lezers dan de indruk zouden krijgen dat de voorzitter zich tegen zijn eigen vereniging keerde. Maar De Vries was dus al lang geen voorzitter meer! Het partijsecretariaat ging zich er nu mee bemoeien. Ook De Groot hamerde in toenemende mate op het thema antisemitisme, waar ter wereld ook. Er moest een gesprek gevoerd worden met Walda over diens 'geheel foutieve, antisemitische opvattingen'⁵⁷. Een zware beschuldiging, want Walda had alleen maar ruimte geboden aan een ondoordacht, overdreven filosemitisch stuk van een of andere sovjetauteur.

Het antisemitisme in de Sovjet-Unie, en de gebrekkige bestrijding daarvan door de CPSU, werd expliciet veroordeeld door het CPN-congres van maart 1964, samen met de kunstpolitiek en de atheïstische propaganda. Nu werd het echt oorlog tussen partij en NU. In de zomer van 1963 had de partijleiding aangekondigd een autonome positie in te zullen nemen in het conflict tussen China en de Sovjet-Unie. Uitgangspunt van politiek moesten de binnenlandse omstandigheden in Nederland zijn. Dreigend had toen al uit De Groots mond geklonken:

Vacaties, persoonlijk bezoek, cocktail-parties op ambassades en dergelijken kunnen misbruikt worden voor individuele beïnvloeding van leden van ons Partijbestuur, waardoor het PB niet meer vrij staat bij zijn besluitvorming⁵⁸.

Dit leek wel direct gericht aan het adres van Hulst, die habitu  van Cocktailparties was

56 Th. de Vries aan HB NU, 12-5-1963, archief Hulst, inv. nr. 226.

57 *NU*, juni en september 1964; archief CPN, inv. nrs. 400, 751; Stutje, *De man*, 433.

58 Rede voor het partijbestuur, 18-7-1963, archief CPN, inv. nr. 285.

en op dat moment ook in het partijbestuur zat. Hulst trok zich er niets van aan. In mei 1965 werd de hoofdschuld van het Chinees-Russische conflict bij de Sovjet-Unie gelegd. In september 1965 nam het conflict tussen NU en partij de vorm van een persoonlijk drama aan, toen de partijleiding Hulsts zoon Henk verbood in Moskou te gaan studeren. Alles voor de studie Russisch en het verblijf in Moskou van Hulst junior was al in kannen en kruiken, toen kortweg en zonder verdere uitleg de mededeling kwam dat de zaak niet doorging⁵⁹. In oktober 1966 werd de correspondent van *De Waarheid* in Moskou teruggeroepen. De apotheose kwam toen in maart 1967 besloten werd alle communisten uit reizen en reisorganisaties naar Oost-Europese landen terug te trekken. De Groot verklaarde op een vergadering van het partijbestuur dat meestal spionnen meereisden. Bovendien poogden de

gastheren ginds *met* intriges de leden van de CPN voor hun rechtse koers te winnen, de autonomie van de CPN te schenden en onze partij aan hun schadelijke antileninistische politiek te onderwerpen⁶⁰.

Kort hierop volgde een onderhoud met Hulst, die inmiddels ook directeur was van de door hemzelf opgerichte NV VERNU-vakantiereizen. Hulst verklaarde zich bij die gelegenheid vierkant akkoord met de politiek der partij, maar weigerde even vierkant het PB-besluit uit te voeren en zijn zaak op te doeken. Ook De Vries kwam nu in het geweer ten gunste van zijn oude vrienden van de NU. Hij vond het reisverbod een al te bruuske consequentie van de autonome politiek en waarschuwde de partijleiding in een aantal brieven voor een verder isolement van de partij. Intussen preludeerde De Vries op zijn eigen terugtrekken uit de partij toen hij zijn brief eindigde met:

In deze situatie heb ik weinig bij te dragen tot verheffing van de strijdbaarheid. Een en ander leidt mij veeleer tot de vraag of jullie er niet beter aan doen mij maar eens een tijdje links te laten liggen, net te doen of ik er niet ben, en mij met mijn desillusies alleen te laten. Mensen van mijn soort vinden soms in de afzondering herstel⁶¹.

Maar zo kreeg De Vries zijn afscheid niet cadeau: hij zou de beker verder moeten leegdrinken, totdat hij zich in 1971 definitief losmaakte. Tegen Hulst werd een moeizame en onreglementaire royementsprocedure in gang gezet, die pas op 25 maart 1968 volbracht was. De familie Hulst, officieel geïsoleerd nu, wist zich toch gesteund door een groot aantal Assendelftse partijleden dat verontwaardigd hun partijboekjes terugstuurde. Hulst ging door met zijn steeds succesvollere VERNU-reizen. Het reizen naar Oost-Europa was al lang niet alleen meer voorbehouden aan communisten of door communisten geleide delegaties. Bij de Sovjet-Russische ambassade wist Hulst het conflict bovendien in een voordeel voor de NU om te zetten. De subsi-

59 Partijsecretariaat aan W. Hulst, 28-9-1965, archief Hulst, inv. nr. 87; interview Henk Hulst, 12-12-2000.

60 Vergadering partijbestuur, 20-3-1967, archief CPN, inv. nr. 287.

61 Th. de Vries aan Dagelijkse leiding, 4-4-1967, archief CPN, inv. nr. 775.

dies werden enige malen verhoogd, al kreeg hij geen gehoor op zijn verzoek om de *NU* van maandblad tot weekblad te maken⁶². Maar de *NU* kon financieel ook terugvallen op de winst die *VERNU*-reizen maakte. Een kleine groep Moskou-getrouwen pruttelde in de marge van de communistische beweging nog jaren verder. Het politiek contact tussen de CPN en CPSU werd medio jaren zeventig weer hersteld. Tussen de *NU* en de partij zou het echter nooit meer goedkomen. In 1973 ontving Hulst, bij besluit van het presidium van de Opperste Sovjet, de orde van vriendschap der volkeren. Marcus Bakker vermoedt dat De Groot daarop afgunstig was:

Ik heb me wel afgevraagd of dat ook niet gestoken heeft, bij De Groot. Want die heeft ooit eens een antifascistische toestand gekregen in de DDR. Daar was hij heel trots op, er waren niet zo erg veel van die dingen. En Wim Hulst is de enige andere die ooit zo iets gekregen heeft. Ik denk bijna dat dat gestoken heeft⁶³.

Conclusies

Op geen enkel moment heeft de partij getracht organisatorisch greep op haar nevenorganisatie *NU* te krijgen, behalve dan door haar te slachten. Men vond de import van sovjetcultuur niet belangrijk genoeg om er schaars partij kader aan te spenderen. Hulst kreeg aanvankelijk van de partijleiding het volle vertrouwen: hij moest deze organisatie min of meer alleen tot bloei brengen. De talentvolle Hulst slaagde daarin wonderwel, mede dankzij zijn uitstekende contacten met 'Moskou'. Maar juist daarmee zaaide hij al vrij snel argwaan. Toen in februari 1956 de puinhopen in de Sovjetunie door Chroesjstjov zelf werden onthuld, kon wat De Groot betrof de culturele destalinisatie in Nederland meteen beginnen. Zijn geheime liquidatiepoging van de *NU* in maart 1956 mislukte, maar laat wel zien dat de CPN ogenblikkelijk de papieren aanvroeg om het huwelijk met de Sovjet-Unie te verbreken. Pas in 1962-1963, met als politieke aanleiding het Chinees-Russische conflict, werd de scheiding voltrokken. Ook nadat het vertrouwen in de *NU* door de CPN was opgezegd bleef de *NU*, extra gesteund door 'Moskou', overeind. Naar een omgangsregeling voor partij en vereniging werd niet gezocht, in plaats daarvan werd Hulst aan alle kanten onder druk gezet en uiteindelijk hardhandig uit de partij verwijderd.

Als organisatie was de *NU* volkomen in zichzelf gekeerd. De *NU* was op bestuursniveau een vereniging van uitsluitend communisten, die juist buiten communistische kring belangstelling moest wekken. In haar eigen taakopvatting betekende dit, dat de *NU* haar ware aard voor het publiek verborgen moest houden. In deze versluisende activiteiten ging erg veel energie zitten. Het sektarische karakter van de *NU* liet zich ook zien in haar doelstelling *strijd voor vrede*. Alle andere communistische organisaties voerden diezelfde leuze. Dit bedoelde de mensheid universeel aan te spreken, maar intern fungeerde de 'vredesstrijd' ook als bindmiddel in de eigen gemeenschap. Nederlandse communisten voelden zich in de jaren vijftig bedreigd door een vijan-

62 Verrips, *Dwars*, 399-400; Stutje, *De man*, 433.

63 Interview M. Bakker.

dige buitenwereld. Het idee had enerzijds een angstige en benauwende kant, bevorderde anderzijds de saamhorigheid en het zelfrespect van de groep. Mede daarom werd het vuur van de oorlog aan alle kanten brandende gehouden. Het taalgebruik was doordrenkt van militaristische termen, zwart-wit-tegenstellingen, overdrijving en oorlogsretoriek. Leden en delegatieleden naar de Sovjet-Unie werden geselecteerd of uitgestoten op grond van hun 'vredeswil'. Deelname aan het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, van welke gezindheid dan ook, gold als *passé-partout*. 'Vredesstrijd' als ogenschijnlijk neutraal doel overbrugde ook eventuele tegenstellingen binnen de communistische organisatie, bijvoorbeeld die tussen arbeiders en intellectuelen. Steeds weer werd verwezen naar het lijden en de strijd van het kleine Nederlandse en het grote Russische volk tijdens de grote oorlog. Oorlog en wederopbouw moesten de belangrijkste identificatiepunten leveren voor de twee volken. Daarom stortte de NU zich volop in herdenkingen en oorlogsmonumenten voor Russsen op Nederlandse bodem, zoals in Texel en Amersfoort. Het bood de vereniging de mogelijkheid te laten zien dat ze in Nederland geworteld was, en dat Nederland en de Sovjet-Unie in een gemeenschappelijke strijd voor de vrede verwickeld waren.

De Nederlandse communistische beweging was langs politiek-ideologische draden verbonden met het machtscomplex in de Sovjet-Unie. Dat betekende niet dat de invloedssfeer van Moskou hier in ieder gebied doorgedrongen was. De organisatie van de Nederlandse beweging zelf laat al een eigen karakter zien. Hier geen centraal sturende partij met ondergeschikte nevenorganisaties, maar een bijna knullige, ongeregelde structuur waarin de partij haar organisaties eigen ruimte liet. Hier vanuit de partij geen receptuur voor communistische schrijvers en intellectuelen, maar een Theun de Vries die in zijn romankunst een geheel eigen koers voer. Hier geen korte metten met een in ongenade geraakte functionaris, maar een uitstoting die in totaal vierenhalf jaar in beslag nam — en de functionaris in kwestie, Wim Hulst, werkte nog jaren nadien *unvervroren* door. Zou er in de Sovjet-Unie een afdeling Assendelft bestaan hebben: de leden zouden daar zeker niet uit solidariteit met hun voorman massaal het partij lidmaatschap opzeggen.

De sovjetcultuur die de NU hier importeerde bleef binnen de grenzen van een roman, een film op zondagochtend, de *NU* of een reiservaring van iemand anders. Onversneden, zonder ook maar na te denken over een vertaling naar Nederlandse omstandigheden, werd alles wat uit Moskou kwam hier op de markt gebracht. Sommige consumenten vonden de films of de teksten in het blad al meteen te ingewikkeld. De films trokken veel publiek, maar er was vermoedelijk niemand die het blad *NU* verslond. Men was abonnee omdat dat als een vanzelfsprekendheid bij de communistische gezindheid hoorde. Het belangrijkste cultuurproduct, de nieuwe mens, werd voor Nederlandse communisten geen mens van vlees en bloed. Identificatie bleef uit. De nieuwe vrouw met name, hoe lieflijk ook afgebeeld, werd met reserve en twijfel bezien. Het was moeilijk te geloven dat een werkende vrouw tegelijkertijd een goede huismoeder kon zijn. Aan de andere kant liepen communistische vrouwen hier ook bepaald niet warm voor de gelauwerde 'heldin-moeder' met tien kinderen, zoals die

in de Sovjet-Unie weer opgeld deed. De terugkeer naar patriottisme en naar traditionelere vormen in de Sovjet-Unie sprak hier niet aan. Van het militarisme dat daarbij hoorde, moesten Nederlandse communisten niets hebben. Zo bracht een kinderorganisatie die gemodelleerd was naar de Sovjet-Russische pioniers, de Uilenspiegelclub (1953-1964), in eigen kring weinig enthousiasme teweeg⁶⁴. De stootarbeid, de satelliet, de reageerbuisbaby: men nam er kennis van, had er respect voor, maar kon het verder niet in het eigen bestaan integreren. De Nederlandse communist was uit een Nederlandse vorm gegoten. Wel was het ontzag voor het Russische volk oneindig groot, maar hierin stonden communisten niet alleen. Respect voor het volk, door politieke grenzen heen en los van het communistische regime, leefde in zeer brede kring in Nederland. Vertegenwoordigers van dat volk werden hier alom warm begroet, zolang het maar om ballerina's, operazangers of schakers ging. Het was de verdienste van de NU dat ze die, na veel inspanningen, als eerste naar Nederland wist te krijgen.

64 M. Schrevel, 'Romy Schneider en Stalina samen in een club. De communistische kinderorganisatie Uilenspiegelclub 1953-1964', *Tijdschrift voor sociale geschiedenis*, XXV (1999) 1-24.

God dekoloniseert niet. Een kritiek op de Nederlandse geschiedschrijving over de neergang van Nederlands-Indië en Nederlands Suriname

JOS DE BEUS

So we beat on, boats against the current, borne back ceaselessly into the past.
F. Scott Fitzgerald, *The great Gatsby* (1925).

Inleiding

Bij het beschouwen van de Nederlandse historiografie over het dekolonisatieproces, valt de overheersing op van een onbezonnen vermenging van zijnsoordelen en waarderingsoordelen¹. Doel van deze beschouwing is om een aantal verklaringen te geven voor deze rol van de historicus als zedenmeester, alsook de richting aan te geven voor een remedie tegen een al te ver doorgeschooten historisch moralisme.

Een vanzelfsprekende morele dimensie

Hegel (1770-1831) zag de ontwrichting van gezinnen, oorlog en armoede als de belangrijkste verstoringen van maatschappelijke orde². Tijdens zijn leven voltrokken zich niet alleen de Amerikaanse revolutie en de Haïtiaanse revolutie, maar ook — mede onder invloed van de Franse revolutie — de ineenstorting van de Portugese en Spaanse imperia, alsmede de creolisering en nationale deling van Latijns-Amerika. Het wekt verbazing dat Hegel de dekolonisatie niet noemt. Want dekolonisatie is een plaatselijke samenballing van escalatie van geweld, verarming en sociale ontbinding, maar ook een vorm van afscheiding en dus een equivalent van echtscheiding en verlating.

Deze ommissie is des te opmerkelijker, omdat de morele dimensie — onmisbaar bij elke rechtsfilosofie en sociaal-politieke filosofie in het algemeen — een belangrijk aspect is van het hele proces van dekolonisatie: de gekrenkte bemoeizucht van de kolonisorator, het ontbrande rechtsbewustzijn van de dissidenten, de botsende aanspraken op territoriaal gezag en rechtvaardige oorlog, het schisma in beide kampen tussen radicalen en gematigden, de wildgroei van schade, verlies, terreur en trauma, de ontworteling van gebroken families en landverhuizers, de willekeur in het trekken van nieuwe landsgrenzen, en de beladen opbouw van een nieuwe collectieve identiteit en nieuwe banden. Dat alles schreeuwt bijna om een beoordeling achteraf in termen van deugd en zonde, recht en onrecht, het goede en het slechte. Kolonialisme

1 Dit is een bewerking van een voordracht tijdens de openingszitting van De geschiedenisdagen, 17 november 2000 gehouden in het Koninklijk Instituut voor de Tropen te Amsterdam. Zonder de eerste aanmoediging van Arjo Klamer en Gert Jan van Setten en de voortdurende steun van Herman Böhl zou ik het niet hebben aangedurfd. Ik dank Jacques van Doorn, Meindert Fennema, Herman van Gunsteren, Ido de Haan en Henk Schulte Nordholt voor hun grondige commentaar en ruimhartige suggesties voor verbetering. Piet de Rooij en Henk Wesseling brachten in de laatste fase de kunst van het schrappen in herinnering.

2 M.O. Hardimon, *Hegel's social philosophy* (Cambridge, 1994) 228-250.